

El creixement del sistema urbà de Catalunya (1950-1991). De la concentració a la desconcentració metropolitana?

Elisabet Sau Reventòs

Direcció General de Planificació i Acció Territorial
Aragó 244. 08007 Barcelona

Resum

L'objecte d'aquest article és estudiar l'evolució del sistema urbà de Catalunya a partir de l'aplicació del model de creixement dinàmic del geògraf anglès Peter Hall. La dinàmica de creixement de la població en funció dels tres sistemes urbans que requereix el model permet establir unes etapes de creixement que mostren la progressiva desconcentració de la població des del nucli cap a les anelles del sistema urbà principal o cap a la resta de sistemes urbans. Per altra part, l'anàlisi de les diferents propostes de planificació redactades en el període d'estudi ha mostrat com les alternatives escollides per a la desconcentració de la metròpoli han consolidat el seu funcionament com a tals en la dècada dels vuitanta, coincidint amb l'accentuació dels moviments de desconcentració urbana.

Resumen. *El crecimiento del sistema urbano de Cataluña (1950-1991). ¿De la concentración a la desconcentración metropolitana?*

El objetivo de este artículo es el estudio de la evolución del sistema urbano de Catalunya a partir de la aplicación del modelo de crecimiento dinámico del geógrafo inglés Peter Hall. La dinámica de crecimiento de la población agrupada en los tres sistemas urbanos requeridos por el modelo ha permitido definir unas etapas de crecimiento que muestran la progresiva desconcentración de la población desde el núcleo hacia las anillas del sistema principal o hacia el resto de sistemas urbanos. Por otro lado, el análisis de las distintas propuestas de planificación redactadas en el período de estudio ha puesto de manifiesto que las alternativas urbanas para la desconcentración de la metrópolis definidas en los diferentes planes han empezado a funcionar como tales en la década de los ochenta, con la acentuación de los movimientos de desconcentración urbana.

Résumé. *La croissance du système urbain de Catalogne (1950-1991). De la concentration à la déconcentration métropolitaine?*

L'objet de cet article est l'étude de l'évolution du système urbain de Catalogne à partir de l'application du modèle de croissance dynamique proposé par le géographe anglais Peter Hall. La dynamique de croissance de la population en fonction des trois systèmes urbains contemplés dans le modèle permet d'établir des étapes de croissance qui montrent la progressive déconcentration de la population à partir du centre vers les anneaux du système urbain principal ou vers les autres systèmes urbains. D'autre part, l'analyse des différentes propositions de planification rédigées pendant la période étudiée a montré comment les alter-

natives choisies pour la décentralisation de la métropole ont commencé à fonctionner comme telles pendant la décade des 80 et ont coincider avec l'accentuation des mouvements de déconcentration urbaine.

Abstract. *The expansion of the urban system in Catalonia (1950-1991). From metropolitan concentration to decentralisation?*

This article aims to analyse the evolution of the Catalan urban system through the application of the dynamic growth model designed by Peter Hall, the English geographer. The dynamics of population growth were grouped within the three categories of urban systems which the model identifies. This made it possible to identify stages of growth which were accompanied by the progressive dispersion of the population from the centre towards the outer rings of the main system or towards other urban systems. Moreover, the analysis of the various planning projects drawn up during the period studied has shown that the urban alternatives intended to decentralise the metropolis began to function as such in the 1980s when urban dispersion movements accelerated.

Sumari

1. Introducció	4. La planificació de l'àrea metropolitana: propostes per a la desconcentració de Barcelona
2. El model d'evolució urbana de Peter Hall	5. Conclusions
3. L'adaptació del model d'evolució urbana pel sistema urbà de Catalunya en el període 1950-1991	Bibliografia

1. Introducció

Una de les característiques de l'evolució històrica del sistema urbà de Catalunya ha estat la forta atracció que ha exercit la ciutat de Barcelona sobre la població de la resta del territori català i espanyol. Aquesta atracció es va traduir en un fort creixement al llarg de la dècada dels anys seixanta que va concentrar-se no tan sols a la capital sinó també en algunes ciutats del seu entorn, formant-se un continu urbà dens i gestionat amb característiques metropolitanes.

Si bé aquesta atracció de població ha estat especialment intensa des de mitjans d'aquest segle sembla que el corrent cap al centre metropolità ha començat a disminuir en la dècada dels vuitanta. Aquest fet ha comportat que les dinàmiques de creixement es comencin a traslladar cap als municipis més externs del conjunt metropolità o cap a d'altres ciutats de Catalunya.

Per estudiar aquest fenomen, emmarcar-lo en l'evolució recent del sistema urbà i preveure'n una trajectòria, es va adaptar un model de creixement dinàmic que permetés estudiar l'evolució urbana com un conjunt¹. Per assolir

1. Aquest article presenta de forma resumida el treball de recerca «El creixement del sistema urbà de Catalunya: del Pla comarcal al Pla metropolità. Una anàlisi de les propostes» defensat

aquests objectius es va triar el model elaborat pel geògraf anglès Peter Hall on estableix la successió d'etapes de creixement d'un sistema urbà. La característica principal d'aquesta evolució és el pas d'una forta concentració inicial del creixement de la població en el sistema urbà principal a la redistribució d'aquest sistema cap a la resta de sistemes urbans.

A les pàgines que segueixen es presentarà primerament com s'ha adaptat aquest model teòric al sistema de ciutats de Catalunya per al període de 1950 a 1991². A la segona part de l'article s'efectuarà una breu reflexió sobre les propostes de desconcentració de població que s'han efectuat en els plans redactats per l'àrea metropolitana de Barcelona en el mateix període. L'objecte d'aquesta anàlisi serà mostrar com el creixement metropolità s'ha volgut reconduir reiteradament cap a una sèrie de ciutats de l'àrea metropolitana que són coincidents en gairebé tots els plans i que han esdevingut alternatives per a la població que abandona el nucli metropolità a partir de la dècada dels vuitanta.

2. El model d'evolució urbana de Peter Hall

Peter Hall va iniciar els seus estudis sobre l'evolució de les àrees urbanes en la dècada dels anys seixanta, el resultat dels quals li ha permès, entre altres, elaborar un model general on estableix les successives etapes de creixement del sistema urbà. Aquest model ha estat publicat en la seva obra *The World Cities* (Hall, 1984).

2.1. Tres essencials del model de creixement urbà

El model de Hall requereix l'anàlisi temporal del creixement i l'evolució dels nuclis urbans agrupats en anelles i sistemes, i la direcció dels fluxos migratoris entre cada un d'aquests grups (vegeu el gràfic 1).

Primerament s'han d'agrupar els nuclis en tres sistemes urbans: el sistema urbà superior o principal, els altres sistemes urbans i les àrees no metropolitanes. En els dos primers es distingeix una anella central, el «cor», i una d'externa; el tercer grup està format per nuclis no vinculats a cap sistema urbà, no presenta diferenciació i acostuma a coincidir amb municipis de caràcter rural o de muntanya.

Aquestes agrupacions permeten sintetitzar els canvis en el creixement de la població i la relació amb els moviments migratoris. Aquests canvis s'estruc-

l'any 1992 i dirigit pel professor Pere Riera en el marc del màster d'Estudis Regionals, Urbans i Metropolitans del Departament d'Economia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona.

2. L'abril de 1993 es va publicar a la *Revista de Estudios Regionales de las Universidades de Andalucía* un article sobre el mateix treball on es feia especial incidència en el model de Hall i les etapes de creixement del sistema urbà de Catalunya sense comparar-ho amb les propostes de planificació territorial.

3. L'adaptació del model d'evolució urbana pel sistema urbà de Catalunya en el període 1950-1991

3.1. Les dades per construir el model

Per construir el model de Hall es necessiten tres informacions bàsiques:

- 1) **El creixement de població.** Les dades de població s'han recollit dels censos de població de 1950, 1960, 1970 i 1981 i dels Padrans Municipals de 1975 i 1986 de l'Arxiu de Dades Municipals (DGPAT, 1990). Les dades de 1991 es van extreure del *Censo de Población. Avance Provisional* (INE, 1991), amb resultats molt controvertits en el seu moment, però els únics disponibles a l'hora de construir el model.
- 2) **Distribuir els municipis en anelles i sistemes urbans.** Aquesta distribució es va realitzar a partir dels resultats obtinguts en l'explotació de dades de mobilitat laboral obligada del Padró de 1986. La metodologia emprada va permetre la definició de zones de cohesió i centralitat del sistema urbà de Catalunya en el projecte de Pla territorial general i la va elaborar el Departament de Geografia de la Universitat de Girona conjuntament amb la Direcció General de Planificació i Acció Territorial de la Generalitat de Catalunya.

La metodologia de cohesió i centralitat (Palacio, 1991) se sobreposa i permet distingir un municipi que actua com a capçalera i un conjunt de municipis associats que formen la seva zona de cohesió i que es defineix com el sistema urbà.

Els resultats obtinguts es van aplicar al conjunt de municipis de Catalunya amb l'objecte de distribuir-los en els tres sistemes urbans que requereix el model de creixement de Hall, i es va obtenir:

- Un conjunt de municipis que no genera ni cohesió ni centralitat al seu entorn, ja sigui perquè laboralment es troben molt tancats en ells mateixos o, contràriament, la multiplicitat de fluxos els impedeix assolir relacions significatives amb altres municipis. Aquest grup s'ha identificat com «àrees no metropolitanes».
- El grup dels altres sistemes urbans el van integrar els municipis exteriors a les cinc comarques de la regió I de 1936. Els municipis identificats com a capçalera pel sistema de cohesió i centralitat es van agrupar en el «cor» d'aquest sistema mentre que els de la zona de cohesió es van integrar a l'anella externa.
- El tercer grup el va formar el sistema urbà principal, amb els municipis de les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme, el Vallès Oriental i el Vallès Occidental. L'aplicació de la metodologia de les àrees de centralitat en aquest àmbit territorial va permetre distingir uns municipis-capçalera del sistema metropolità: Barcelona, Malgrat de Mar, Calella, Sant Celoni, Mataró, Granollers, Mollet del Vallès, Sabadell, Terrassa i Martorell. Però la complexitat de les relacions funcionals existents en una àrea metropolitana dificultava l'ads-

cripció de la resta de municipis a les capçaleres, ja sigui perquè no assolien llindars de relació significatius o perquè estaven associats funcionalment a més d'una capçalera metropolitana.

Per resoldre aquests problemes i atès que no existeix una delimitació precisa i consensuada de l'àmbit intern metropolità, es van estudiar altres propostes. D'entre aquestes, es va adoptar la delimitació d'Esteban (1991), elaborada a partir de la densitat urbana i el grau d'urbanització municipal, que distingeix una metròpoli, una àrea metropolitana i una regió metropolitana.

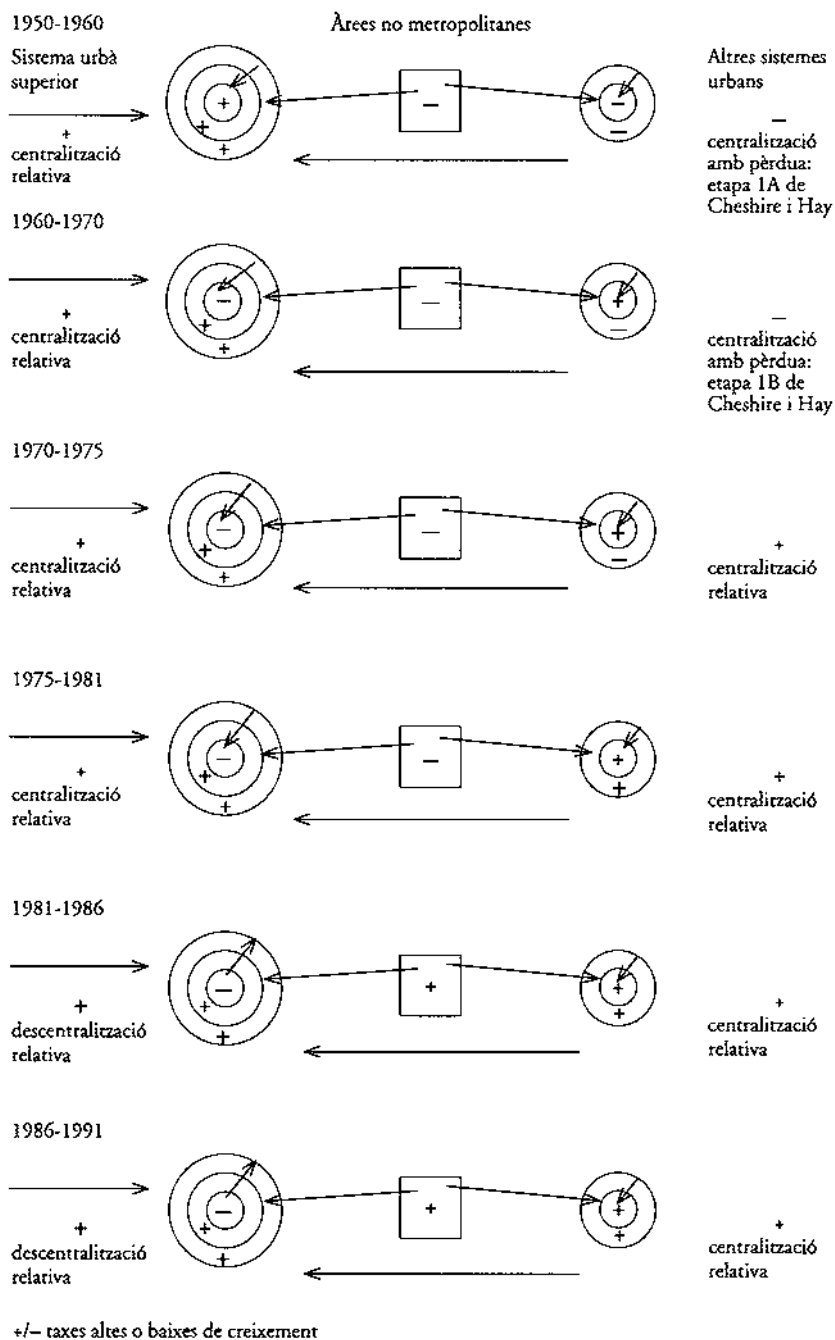
La metròpoli s'ha identificat com a «cor» del sistema urbà principal, és polimunicipal i està formada per Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs, Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern, Cornellà de Llobregat, Sant Joan Despí i Montgat, municipis que formen part del continu urbà de Barcelona des dels anys seixanta (Esteban, 1991, p. 21).

La primera anella del sistema urbà, l'àrea metropolitana, la formen tots els municipis de la vall baixa del riu Llobregat, la zona del Vallès-Collserola, la zona del Vallès-Besòs i el baix Maresme. Finalment, la tercera anella urbana o resta de la regió metropolitana inclouria els altres municipis de les cinc comarques abans esmentades.

Aquesta delimitació del sistema urbà principal en tres anelles significa introduir un nou subgrup respecte al model de Hall, que només en distingeix dos. Per altra part, tot i que no s'aplica el sistema d'agrupació de nuclis segons criteris de cohesió i centralitat, s'obvien les dues incidències detectades i s'aconsegueixen uns resultats territorialment més uniformes. Finalment, si bé el sistema urbà principal podria incloure les comarques de l'Alt Penedès i el Garraf, no hi són incloses perquè l'explotació de la mobilitat de 1986 encara no donava unes relacions de base diària prou significatives entre aquestes comarques i les que integren el sistema urbà principal.

- 3) **Els moviments de població.** La direcció de l'origen/destinació de la població està poc sistematitzada estadísticament i menys a nivell municipal. Si bé els censos són les fonts més fidedignes per conèixer els canvis de residència de la població, la seva dilatada aparició en el temps i el baix tractament estadístic d'aquesta informació dificulta el coneixement exhaustiu d'aquesta variable.

Després de consultar les dades disponibles i publicades per l'Institut d'Estadística de Catalunya i l'Institut Nacional d'Estadística, es va optar per emprar una sèrie de publicacions de l'INE que presenten una matriu origen-destinació dels migrants per províncies (*Migraciones*, anys respectius). Aquesta matriu s'elabora a partir de l'Estadística de Variacions Residencials i, malgrat el subregistre detectat en les dades, sobretot en les anteriors a l'any 1987, permet establir una seqüència històrica gairebé quinquennal dels desplaçaments de la població.

Gràfic 2. Evolució urbana del sistema de ciutats catalanes (1950-1991).

ben en la subetapa de creixement 1A definida per Cheshire i Hay: tant el centre com l'anella de ciutats presenten pèrdues relatives de població, tot i que les primeres són menors que les de l'anella.

Entre 1960 i 1970, els altres sistemes urbans s'ajusten a la centralització durant la pèrdua, amb una taxa relativa lleugerament positiva que indica un cert creixement relatiu en els municipis del cor del sistema. Tot i així, aquests municipis encara no tenen prou força per retenir la població que els arriba de les àrees no metropolitanes o dels nuclis de la seva anella urbana i, per tant, es dirigeix cap al sistema metropolità.

Entre 1970 i 1975, aquest grup urbà assoleix la fase de centralització absoluta, amb la reducció de la taxa de creixement negatiu en l'anella exterior i l'increment relatiu positiu de l'anella central. El guany continua alimentat per la població rural i de l'anella exterior i les ciutats centrals d'aquest sistema comencen a retenir població.

En el període següent (1975-1981) ja assoleix la centralització relativa, com el sistema urbà principal. La diferència entre aquests dos sistemes és que el sistema principal no ha canviat d'etapa des de 1950. A partir d'aquesta data, el comportament de tots dos sistemes tendirà a absorbir població entre les anelles urbanes. Aquest fet coincideix amb el fre del creixement de població a Catalunya, tant del comportament natural com dels corrents migratoris i també coincideix amb la crisi econòmica. La centralització relativa és l'etapa que consolidaran aquests sistemes urbans durant tota la dècada dels vuitanta, la qual cosa pot indicar que les àrees urbanes exteriors als nuclis s'estan consolidant com a pols atractors de població.

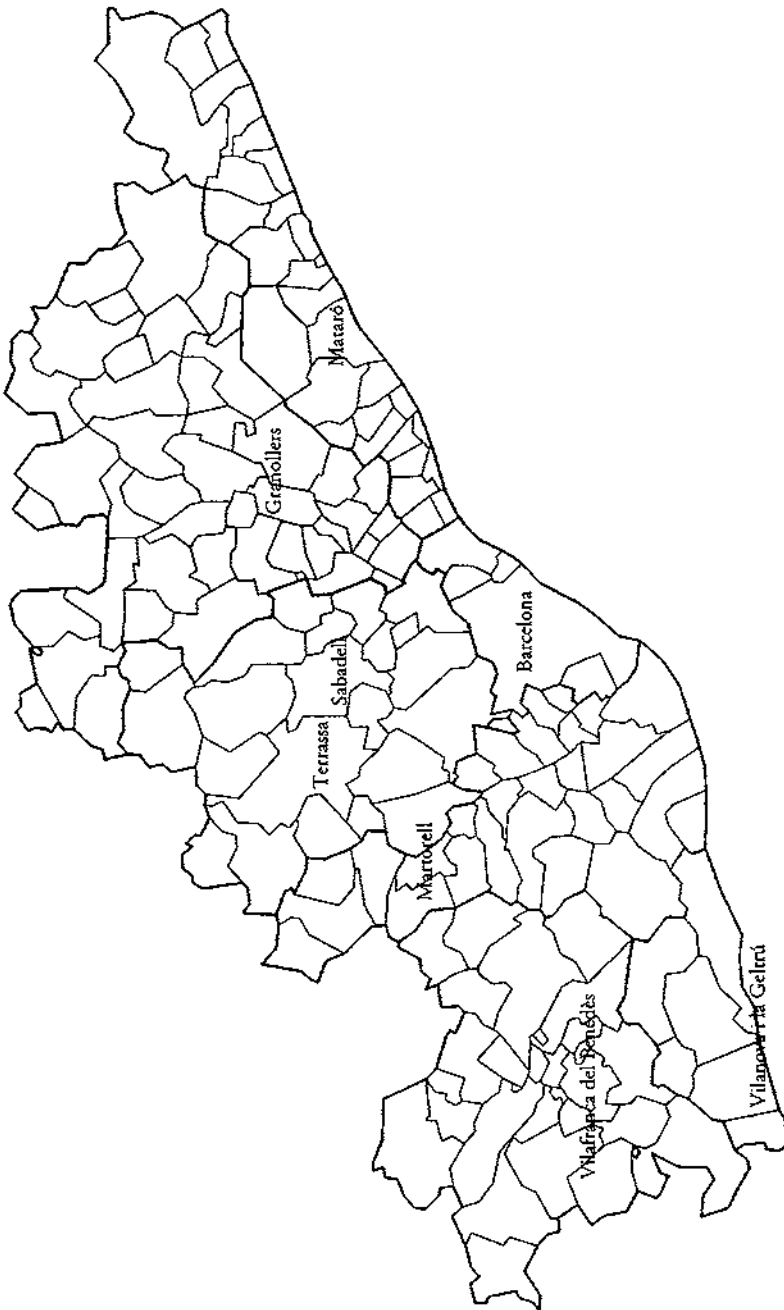
3.2.3. El creixement de les àrees no metropolitanes

Els municipis que s'integren en aquest grup són els que, juntament amb els altres sistemes urbans, han experimentat un canvi més significatiu durant el període d'estudi. En la dècada dels cinquanta presentaven unes taxes de creixement relatiu força negatives, expulsant la població cap a la resta de sistemes urbans, però aquesta tendència s'ha començat a reduir en el primer quinquenni dels setanta per modificar el signe relatiu de creixement cap a positiu en el primer quinquenni dels vuitanta.

3.3. L'evolució futura del sistema de ciutats seguint el model de Hall

Si aquesta ha estat l'evolució del sistema de ciutats entre 1950 i 1991, les etapes de creixement successiu que es podrien seguir segons l'evolució teòrica prevista per Hall serien (vegeu el gràfic 1):

- La descentralització absoluta del sistema central. El nucli experimentarà un decreixement molt elevat, mentre que el flux de població que fins llavors alimentava aquest sistema s'invertirà cap a la resta de sistemes urbans. Aquests dos canvis provocaran que el creixement global del sistema sigui inferior als altres sistemes urbans i, en conseqüència, la primàcia comenci

Mapa 2. Planejament del Pla director de l'Àrea Metropolitana i les propostes de plans territorials metropolitanans.
Font: Pla director (1968). Avanç de propostes (1991). Pla territorial metropolitana.

Martorell, per exemple). Aquests nuclis, amb estructures urbanes ja consolidades, havien de configurar-se com l'alternativa de localització del futur creixement de la població metropolitana. Finalment, els pols de nova creació serien els de Mollet-Caldes de Montbui, Tordera-Palafolls i Sant Sadurn d'Anoia.

De les propostes del Pla director, se'n va nodrir el Pla general metropolità de 1976 que, tot i que les va descontextualitzar del model territorial, va readaptar la idea dels centres direccionals i la creació de noves ciutats per aconseguir el reequilibri demogràfic de l'àrea metropolitana restringida a 26 municipis, a Gallecs, Sabadell-Terrassa i Martorell.

Pel que respecta a la planificació actual, el Pla territorial general preveu el reequilibri del territori en una doble direcció: reequilibrar l'àrea metropolitana de Barcelona a partir de les polaritats de la segona corona metropolitana i reequilibrar globalment Catalunya amb la potenciació de les ciutats «mitjanes» o «madures» de la resta del territori, per tal que esdevinguin pols d'atracció per a la nova població prevista l'any horitzó del Pla, el 2026. Així doncs, dels 7,5 milions d'habitants esperats, el 60% s'hauria de concentrar a les comarques «metropolitanes» i del 40% restant, el 12% de la població l'haurien d'acollir el grup de les comarques de Girona i el grup del Penedès i del Camp de Tarragona, respectivament; mentre que les comarques de Ponent i les de la Catalunya central acollirien, en tots dos casos, el 6% d'aquesta població.

Dins de la proposta de reequilibri metropolità, el Pla escull, com a sistemes urbans amb capacitat d'acollir nova població, els que sempre s'han identificat com a segona corona urbana, amb la inclusió de Vilanova i la Geltrú i Sitges. També s'identifiquen dues zones que, si bé queden en una posició molt exterior a l'àrea metropolitana actual, el Pla territorial general vol que s'integrin com a futurs pols de descongestió d'aquesta: el de Sant Celoni-Hostalric i la zona de la Tordera i el de Sant Vicenç de Calders-el Vendrell.

Pel que fa a l'àrea metropolitana, entesa com les cinc comarques de la conurbació de Barcelona, es van redactar dos projectes de plans territorials, però el seu estat de redacció no permet fer previsions de les propostes de creixement. Del pla redactat per la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, se'n desprèn una preocupació per solucionar els possibles estrangulaments que pot experimentar aquest àmbit en un futur immediat, estrangulaments que no semblen respondre a una planificació global sinó més aviat a qüestions encara no resoltes d'aspectes viaris, d'habitatge o d'equipaments, per exemple.

Pel que fa al pla de la comissió tècnica, sembla que es volen recuperar i actualitzar alguns criteris del Pla director del 1968, per poder contenir i estabilitzar el creixement de l'àrea metropolitana i, en tot cas, està pendent de l'aprovació del Pla territorial general que és el que marcarà els objectius de reequilibri que cal assolir.

5. Conclusions

L'adaptació del model de Hall al sistema de ciutats de Catalunya manifesta la relació entre la progressiva pèrdua de població de la metròpoli central a favor

de les seves anelles urbanes i, especialment, la descentralització de població cap a la segona anella metropolitana, consolidada en la dècada dels vuitanta. També és significatiu el canvi que experimenten els nuclis centrals dels altres sistemes urbans, que es poden consolidar com a futurs atractors de població, ja que des de la dècada dels setanta presenten uns creixements relatius positius i en augment.

Aquesta tendència observada en l'evolució dels sistemes urbans és el que potser pot començar a donar sentit a les propostes de desconcentració efectuades pels diversos plans que, en definitiva, han tingut una aplicació molt irregular. En efecte, el ràpid desfasament del Pla del 53, desbordat per un creixement de població imprevisit pel pla mateix, la no aplicació del Pla director de 1966, la impossibilitat de desenvolupar en el temps previst els pols d'atracció de població previstos pel Pla general metropolità de 1976 i el fet que cap dels plans establerts en la legislació territorial de la Generalitat s'hagin aprovat són, de forma sintètica i molt breu, el balanç sobre les propostes de desconcentració.

I potser per això es pot plantejar que la desconcentració interna de població detectada en el sistema urbà principal s'està produint per la pròpia inèrcia del sistema o per motius que no són directament atribuïbles a propostes consolidades de planificació. Si aquesta tendència de desconcentració de població continua, tal com el model preveu, la planificació hauria de procurar articular el conjunt del sistema urbà de Catalunya, per tal d'encaminar coherentment els moviments de població des del sistema principal amb el creixement de la resta de sistemes urbans de Catalunya.

Bibliografia

- Áreas metropolitanas en la crisis*. Instituto del Territorio y Urbanismo-MOPU (Monografías). Madrid 1988.
- Avanç de propostes del Pla territorial metropolità*. Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Barcelona 1991.
- BORJA, J. (1985). *Barcelona*. Conferència de Barcelona sobre grans ciutats. (25 de febrer a 2 de març de 1985)
- CARRERAS, J.M.; MARGALEF, J. (1977). «La evolución de las ciudades catalanas entre 1857 y 1975». *Ciudad y Territorio* 2/77, p. 32-45.
- CHESHIRE, P.; HAY, D. (1985). «Problemas de declive y crecimiento en las ciudades de Europa». *Estudios Territoriales* 19, p. 31-56.
- (1988). *Urban Problems and Regional Policy in the European Community*. Luxemburg: Commission of the European Communities.
- ESTEBAN, J. (1991). «El fet metropolità». *Papers* 6, p. 15-30.
- HALL, P. (1984). *The World Cities*. London: Weidenfeld & Nicholson.
- HAY, D.; HALL, P. (1970). «Urban Regionalisation of Spain. European Urban Systems». *Working Paper* 9, part. 1. Department of Geography. University of Reading.
- Memòria del projecte de Pla territorial general de Catalunya*. Direcció General de Planificació i Acció Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, gener 1993.

PALACIO, G.A. (1991). *Definición de zonas de cohesión en el sistema urbano de Catalunya: un método de análisis de la movilidad laboral obligada basado en el valor relativo de los flujos*. II Congreso Internacional de Ordenación del Territorio, València, 25-28 de juny.

Plan de ordenación de Barcelona y su zona de influencia. Barcelona, 1954.

Plan director del área metropolitana de Barcelona (3 vols) Ed. Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y Otros Municipios. Barcelona 1966.

Plan general metropolitano de ordenación urbana (3 vols.). Corporació Metropolitana de Barcelona. Barcelona 1976.

SERRA I BATISTE, J. (1991). «La ciutat metropolitana. Delimitacions, desconcentracions, desequilibris». *Papers* 6, p. 31-52.

TRIAS FARGAS, R. (dir.) (1972). *Barcelona, génesis y problemática del área metropolitana de Barcelona*. Madrid: Servicio de Estudios del Banco Urquijo.

Fonts

Arxiu de Dades Municipals. Direcció General de Planificació i Acció Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. (Dades de la població municipal de 1950, 1960, 1970, 1975, 1986).

Censo de población, 1991. Avance de Resultados. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1991.

Censos de la población de España. Anys 1960, 1970, 1980. Instituto Nacional de Estadística. Madrid.

Migraciones. Quinquenio 1966-70. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1991.

Migraciones interiores en España. 1971-75. Instituto Nacional de Estadística, Madrid.

Migraciones. Año 1985. Instituto Nacional de Estadística, Madrid 1988.

Migraciones. Año 1989. Instituto Nacional de Estadística, Madrid 1991.